

اعتماد به خانواده و سرمایه‌ی اجتماعی با رفتار شهروندی دانشجویان

سوسن سهامی^۱، محمد خلیفه^۲، بتول صیفوری^۳

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی اعتماد در خانواده و تأثیر آن بر مؤلفه‌های شهروندی بین دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت انجام شده است. روش تحقیق پیمایشی است و ۳۵۳ نفر از دانشجویان به روش خوشه‌ای انتخاب شده‌اند. در این پژوهش از پرسشنامه‌ی شهروندی که دارای مؤلفه‌های مشارکت‌جویی، رعایت قوانین، احساس مسئولیت، آگاهی از حقوق بوده، استفاده شده است.

اعتماد به خانواده با رعایت قوانین و با آگاهی از حقوق رابطه‌ی مستقیم معنادار دارد و با مشارکت‌جویی و احساس مسئولیت رابطه‌ی معناداری ندارد. مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی نیز با شهروندی دانشجویان، رابطه‌ی معناداری داشته؛ اعتماد به خانواده عضویت، دوستان با نفوذ و اعتماد به تخصص ۲۵٪ از پراکنش رفتار شهروندی را پیش‌بینی می‌کند.

چارچوب نظری تحقیق ترکیبی از نظریات حقوق شهروندی و سرمایه‌ی اجتماعی مارشال، اخلاق مشارکت فالكس، فوکویاما، تقویت همکاری پاتنام و کارکردهای خانواده کوئن است، که در آن تأثیر خانواده را بر مؤلفه‌های شهروندی می‌سنجد. میزان سرمایه‌ی اجتماعی در ایران در

۱- استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران ssahami@miau.ac.ir

۲- مربی گروه جامعه‌شناسی، واحد جهرم، دانشگاه آزاد اسلامی، جهرم، ایران m.khalifeh@yahoo.com

۳- مربی گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران batool.seifoori@gmail.com

روابط سنتی هنوز بسیار قوی است و سرمایه‌ی اجتماعی قدیم (نوع درون‌گروهي) به نسبت قابل توجهی در کشور ما وجود دارد. سرمایه‌ی اجتماعی کلید استقرار جامعه‌ی مدنی و حیات شهروندی است و اعتماد اجتماعی مهمترین شاخصی است که بین سرمایه اجتماعی با شهروندی از طریق اعتماد اجتماعی ارتباط برقرار می‌کند که این اعتماد نیز ریشه در اعتماد خانواده دارد. خانواده به عنوان مهمترین نهاد اجتماعی می‌تواند با بسترسازی مناسب از جمله اعتماد در خانواده‌ی آن را در سطح جامعه گسترش داده و افراد را برای حضور در عرصه‌های متفاوت اجتماعی به عنوان یک شهروند موظف آماده سازد، همچنین برخورداری از سرمایه‌ی اجتماعی نیز در رفتار شهروندی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. واژگان کلیدی: شهروندی، مشارکت‌جویی، رعایت قوانین، احساس مسئولیت، آگاهی از حقوق.

مقدمه و بیان مسأله

شهروندی مقوله‌ای بوده که از دیرباز به مفاهیم و الفاظ متفاوت به کار گرفته شده و بر اساس همین اهمیتی که داشته در هر عصر و زمانه‌ای معنای خاصی داشته، اما به هر حال با توجه به نقش بسیار مهم و تعیین‌کننده‌ای که در زمان حال دارد، بصورت ویژه مورد بررسی قرار گرفته است چرا که با وجود این مقوله، بهره‌مند شدن از حقوق انسانی چه طبیعی و خدادادی و چه وضعی و قرار دادی مفهوم پیدا می‌کند و با همین واژه‌ی شهروندی است که دولت‌ها موظف می‌شوند، خدمات ارائه بدهند زیرا در کشورهای پیشرفته بر اساس همین مقوله‌ی شهروندی است که افراد هر جامعه، مسؤولان خود را انتخاب می‌کنند و بر اساس همین مفهوم شهروندی است که زندگی آرام و بدون تنش‌های اجتماعی و زندگی توسعه‌یافته و پایدار در جامعه شکل می‌گیرد به طوری که عدالت و مساوات رعایت می‌گردد و هر فردی می‌تواند ضمن احترام گذاشتن به حقوق معنوی و مادی سایر افراد جامعه، از خدمات و امکانات ارائه شده از سوی دولتمردان استفاده کنند (عاملی، ۱۳۸۰: ۱۸۴).

همانطور که می‌دانیم، شهروندی یک سازه‌ی اجتماعی و مفهومی پویاست که از یک طرف ناظر به حقوق و وظایف شهروندان و رابطه‌ی دولت با شهروندان است و از طرف

دیگر دارای بنیان‌های فرهنگی است و مجموعه‌ای از ارزش‌های اجتماعی مانند: مساوات‌طلبی، آزادی، فردگرایی، مردم‌سالاری و مسؤولیت‌پذیری مدنی را شامل می‌شود که نظام‌های معانی ایدئولوژیک، آن را حمایت می‌کنند (فاضلی، ۱۳۸۶: ۹۰).

نقش شهروندی در جامعه، احساس تعلق شهری و اجتماعی ایجاد می‌کند و به تبع آن مسؤولیت‌پذیری افراد را نسبت به جنبه‌های مختلف اجتماع و جامعه و نسبت به محیط شهری بالا می‌برد، به عبارت دیگر زمانی که فرد خود را به عنوان شهروند یک شهر تلقی می‌کند، ناخودآگاه نسبت به دیگر جوانب آن احساس مسؤولیت کرده و در واقع خود را با دیگران در امور شهری و اجتماعی شریک می‌داند، درست در این زمان است که می‌توان از فرد انتظار همکاری با مدیریت جامعه برای ایجاد زمینه‌های زیست بهتر در محیطی مطلوب را داشت (شیبانی، ۱۳۸۱: ۵۶).

فوکویاما سرمایه‌ی اجتماعی را به عنوان مجموعه‌ی معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی تعریف کرده که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آنها مجاز است، در آن سهمیم هستند. از دیدگاه وی یکی از منابع اصلی برای تولید سرمایه‌ی اجتماعی در سطح جهانی خانواده است که با ایفای نقش خود می‌تواند زمینه‌ی پیوند و اعتماد بین افراد را ایجاد کند (راضی به نقل از فوکویاما، ۱۳۸۹: ۲۸).

وجود سرمایه‌ی اجتماعی کلید استقرار جامعه‌ی مدنی و حیات شهروندی است و فقدان سرمایه‌ی اجتماعی مانع اساسی بر تأسیس و استقرار آن است. جوامع دارای این نوع سرمایه، بستر مناسبی برای شکل‌گیری جامعه‌ی مدنی توانمند، پاسخ‌گو و کارآمد فراهم می‌سازند اما در مقابل، تهی شدن یک جامعه از سرمایه‌ی اجتماعی به ناکارآمدی بسیاری از سیاست‌ها و طرح‌های پیشنهادی در حوزه‌ی برنامه‌ریزی منجر می‌شود. سرمایه‌ی اجتماعی در هر جامعه‌ای تابعی از موجودی فضیلت‌های اخلاقی آن جامعه است و با همه‌ی سطوح کلان (دولت و نهادهای حکومتی) میانه (حکومت‌های محلی، سازمان‌ها و نهادهای مدنی) و فردی (رفتار فردی) ارتباط دارد. بر اساس شواهد به دست آمده در میان شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی، اعتماد اجتماعی مهمترین شاخص است، به

گونه‌ای که ارتباط بین سرمایه‌ی اجتماعی با شهروندی از طریق اعتماد اجتماعی برقرار می‌گردد که این اعتماد نیز ریشه در اعتماد خانواده دارد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴).

در بسیاری از مصاحبه‌های انجام شده با جوانان روشن گردیده که ابهام و مشکل جوانان در تفکیک مرزبندی‌های عرصه‌ی خصوصی و عمومی، رواج همزمان وفاداری‌های خاص گرایانه (مبتنی بر تعلقات جمعی محدود و کوچک خانوادگی) و تعهداتی است که حقوق و مسؤولیت‌های رسمی شهروندی اجتماعی از آنها طلب می‌کند. آن گروه از پاسخگویان که سرمایه‌ی فرهنگی (با معرف‌هایی چون تحصیلات بالای خانوادگی، تفاهم بیشتر خانوادگی، اعتماد به نفس، پشتکار و انگیزه‌ی پیشرفت و سرمایه‌ی اجتماعی) شبکه گسترده‌تر از روابط اجتماعی و هنجارهای حمایت متقابل بیشتری در اختیار داشتند، در مقایسه با گروهی که کمتر از آن برخوردار بودند، میل به مشارکت سیاسی بیشتری داشتند، سرمایه‌ی اجتماعی و فرهنگی علاقه به سیاست و آگاهی سیاسی جوانان را ارتقا می‌دهد و در نتیجه میل به مشارکت و فعالیت سیاسی بیشتر آنان را به دنبال دارد.

از سوی دیگر نبود یا کمبود سرمایه‌ی اجتماعی و فرهنگی قابل اتکا برای بعضی از نمونه‌های تحقیق به طور آشکار به ایجاد بی‌اعتمادی در روابط خانوادگی جوانان دامن زده و مستقیماً بر شتاب آنها در رسیدن به آگاهی تأثیر گذارده است. بدین ترتیب احساس فاصله‌ی اجتماعی و شکاف در روابط خانوادگی، خود مانعی در تمرین آموزشی اعتمادپذیری و تعلق جمعی به دیگر مجموعه‌های وسیع‌تر اجتماعی به شمار می‌رود.

همچنین در مواردی بی‌اعتمادی اجتماعی به عنوان واکنشی به «قرنطینه کردن»، «بازی گرفته نشدن» و «اهمیت ندادن» به جوان‌ها محسوب شده است. برای عده‌ای از جوان‌ها با خاستگاه پایین طبقاتی، تجربه‌ی برخوردهای دستوری و گاه فیزیکی در رعایت هنجارهای رسمی دید منفی آنها نسبت به جامعه را در پی دارد. تأثیرات مستقیم و هنجارهای تصویرسازی بیرونی از جوان بر تصویرها و تلقی آنها از جامعه، بسط تعلقات اجتماعی خود به آن و بهره‌گیری از آن در تقویت شبکه‌ی روابط اجتماعی تأثیرگذار است (ذکائی، ۱۳۸۲).

بورديو معتقد است كه: «جهت‌گيرى‌هاى فرهنگى و عادات كه در مراحل اوليه زندگى به طور ناخودآگاه آموخته مى‌شود، به سختى تغيير مى‌كند و در شكل‌گيرى پاسخ‌ها در تجربيات بعدى زندگى فرد بسيار فعال مى‌ماند. عادات فرهنگى طبقاتى را كودكان از والدين خود آموخته و مسير زندگى خود را تعيين مى‌كنند(بورديو، ۱۳۸۰: ۷-۱).

از جمله محيط‌هاىي كه در اجتماعى كردن فرد و شخصيت اجتماعى او نقش اساسى دارند، خانواده است؛ مى‌توان گفت ارتباط و كنش متقابل خانواده با اجزاء و نهادهاى ديگر جامعه كه به پويابى و پيشرفت آن انجاميده از يك سو و پايدارى و پايندگى آن در طول اعصار و قرون متمادى از سويى ديگر، بسيارى از انديشمندان را بر آن داشته كه در حوزه‌هاى گوناگون علمى و با رويكردهاى مختلف به مطالعه‌ى اين واحد اجتماعى سرنوشت‌ساز همت گمارند.

متخصصان علوم اجتماعى ساختار خانواده را به عنوان مؤثرترين عامل مرتبط به رشد شخصيت اجتماعى فرد مى‌دانند. در ميان همين ارتباطات بين فردى در خانواده است كه افراد در مى‌يابند كه هستند؟ در دنيا چه جايگاهى و در اجتماع چه مسيرى پيش روى دارند(رضايى، ۱۳۸۹: ۳۹). بنا بر اين اعتماد در خانواده و اجتماع شهروندان نسبت به يكديگر و نسبت به جامعه خود به عنوان كنش‌هاىي كه در خانواده آموخته مى‌شوند در نهايت، موجب فراهم شدن شفافيت فضاي اطلاعاتى جامعه و آگاه شدن مردم از حقوق و فرهنگ شهروندى خواهد شد؛ حقوق و فرهنگ شهروندى كه مطابق قانون اساسى كشور در نظر گرفته شود(عاملى، ۱۳۸۰: ۱۷۱ - ۱۷۴). اعتماد و تقويت هنجارهاى سلامت بخش و همچنين فعاليت‌هاى پيگيرانه مسؤولان امر سلامت مديريت شهرى با همكارى ساير نهادهاى امر، مى‌تواند يك نوع نظم اجتماعى و روحيه‌ى جمعى مشترك و قوى را براى جامعه‌پذير كردن و نهادينه نمودن رفتارهاى پايدار سلامتى را در شهروندان نسبت به ايجاد يك شهر سالم و با نشاط فراهم كند(پاننام، ۱۳۷۹: ۳۰۹). از طرفى گروهى كه اعضايش قابليت اعتماد نشان مى‌دهند و به يكديگر اعتماد زيادى مى‌كنند، خواهد توانست كارهاىي بسيار بيشتر از گروهى كه فاقد آن قابليت اعتماد است انجام

دهد(کلمن، ۱۳۸۹: ۸۸).

با عنایت به اینکه میزان سرمایه‌ی اجتماعی در ایران در روابط سنتی هنوز بسیار قوی بوده و سرمایه‌ی اجتماعی قدیم (نوع درون گروهی) به نسبت قابل توجهی در کشور ما وجود دارد، تلاش‌های برنامه‌ریزان باید با بهره‌گیری از نقاط قوت این وجه معطوف به تشکیل سرمایه‌ی اجتماعی جدید (نوع برون گروهی) باشد. باید از ارزش‌های موجود استفاده کرد نه اینکه جلوی آن ایستاد. این مهم در سایه‌ی رشد متوازن، شکل‌گیری جامعه‌ی مدنی و کاهش تصدی‌گری دولت خواهد بود.

در این سطح اعتماد به اعضای خانواده، دوستان و همکاران و سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان متغیرهای مهم در آگاهی از حقوق و انجام وظایف شهروندی نقش و اهمیت کلیدی دارد و افراد این ویژگی‌ها را در خانواده یاد گرفته و برای خود درونی می‌کنند بنابراین هدف مقاله تبیین تأثیر اعتماد به خانواده و سرمایه‌ی اجتماعی بر عناصری چون مشارکت، رعایت قوانین، احساس مسئولیت و آگاهی از حقوق که اینها هم شاخصه‌ی مؤلفه‌های شهروندی است.

مبانی نظری تحقیق

درباره‌ی حوزه‌ی فرهنگ شهروندی، مارشال به سه نوع حقوق شهروندی اشاره کرده که این حقوق در طی سه قرن شکل گرفته است: ۱- حقوق مدنی: شامل التزام به قراردادها، آزادی‌های حزبی، آزادی فکر و اندیشه و قضاوت‌های بی‌طرفانه است. ۲- حقوق سیاسی: عبارت است از مشارکت همه‌جانبه‌ی مردم در تصمیمات عمومی کشور از طریق حزب‌گرایی و انتخابات، که هر یک از شهروندان امکان دسترسی مستقیم به موقعیتهای سیاسی و قدرت را به صورت برابر دارند. ۳- حقوق اجتماعی: شامل امکانات رفاهی، حمایتی از فرد و خانواده‌های آسیب‌پذیر، ایجاد تعادل رفاهی در زندگی برای کلیه شهروندان و... حقوق اجتماعی، همچنین شامل فراهم آوردن شرایط مساوی بهره‌مندی امکانات آموزشی، مسکن و سلامتی برای همه‌ی اعضای جامعه است (عاملی، ۱۳۸۰: ۷۲ - ۷۳).

فوکویاما در شرح این تاریخچه می‌نویسد: جین جاکوب در اثر خود «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی» (۱۹۶۱) توضیح داده بود که شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه‌ی قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه‌ی اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات در مورد بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای انتظامی، مسؤولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند. گلن لوری اقتصاددان نیز همچون ایوان لایت جامعه‌شناس، اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی را در دهه‌ی ۱۹۷۰ برای توصیف مشکل توسعه‌ی اقتصادی درون شهری به کار برد. در دهه‌ی ۱۹۸۰، این اصطلاح توسط جیمز کلن جامعه‌شناس در معنای وسیعتری مورد استقبال قرار گرفت و رابرت پاتنام دانشمند علوم سیاسی، نفر دومی بود که بحثی قوی و پرشور را در مورد سرمایه‌ی اجتماعی و جامعه‌ی مدنی را هم در ایتالیا و هم در ایالات متحده برانگیخت (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۰).

فالكس معتقد است، ویژگی کلیدی معرف شهروندی که آن را از تابعیت صرف متمایز می‌کند، وجود اخلاق مشارکت است؛ شهروندی نه یک موقعیت منفعلانه بلکه یک موقعیت فعالانه است. شهروندی با سلطه ناسازگار است، خواه منشأ سلطه‌ی دولت، خانواده و شوهر باشد و خواه کلیسا، گروه قومی و هر نیروی دیگر که ما را به عنوان فرد مستقل و قادر به اداره‌ی خود به رسمیت نمی‌شناسد. وی معتقد است، شهروندی باید به عنوان یک موفقیت فردی نه یک موقعیت گروهی مورد توجه قرار گیرد؛ شهروندی فعالانه با فرد آغاز می‌شود چرا که از طریق اقدامات فرد است که شرایط ساختار شهروندی بازتولید شده و بهبود می‌یابند و تنها از طریق اعمال فعالانه‌ی شهروندی است که تقابل کاذب میان حقوق و مسؤولیتها را می‌توان از بین برد. همچنین اصلاحات باید به هدف افزایش آگاهی نسبت به ماهیت ارتباطی فردیت باشد (گیدنز، ۱۳۸۲: ۱۹۱-۱۸۹).

از نظر پاتنام، اعتماد از عناصر ضروری برای تقویت همکاری بود و حاصل پیش‌بینی‌پذیری رفتار دیگران است که در یک جامعه‌ی کوچک از طریق آشنایی نزدیک

با دیگران حاصل می‌شود، اما در جوامع بزرگ‌تر و پیچیده‌تر یک اعتماد نیز شخصی‌تر، یا شکل غیر مستقیمی از اعتماد ضرورت می‌یابد. پاتنام در بحث از شعاع اعتماد به دو نوع اعتماد شخصی و اعتماد اجتماعی اشاره دارد و نوع دوم را سودمندتر برای جامعه می‌داند. به نظر وی این نوع اعتماد، شعاع اعتماد را از فهرست کسانی که شخصاً می‌شناسیم فراتر برده همکاری گسترده‌تر در سطح جامعه را موجب می‌گردد (پاتنام، ۱۳۸۰: ۱۳۷ - ۱۳۶). ترنر نیز علاوه بر توجه به ماهیت شهروندی بر قواعد و نیروهای اجتماعی بر شکل‌گیری شهروندی تأکید دارد؛ به علاوه سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان عاملی مهم در عرصه‌ی عمومی دارای نقش بسزایی است (ترنر، ۱۹۹۰).

از نظر کوئن کارکردهای خانواده عبارتند از: نظام بخشیدن به رفتارهای جنسی و تولید مثل، مراقبت و نگهداری کودکان، معلولان و سالمندان، تثبیت جایگاه اجتماعی، اجتماعی کردن کودکان، تعیین پایگاه‌ها و فراهم نمودن امنیت اقتصادی (کوئن، ۱۳۷۲: ۱۷۹-۱۸۱). طبق این گفته می‌توان نتیجه گرفت بسیاری از کنش‌های فرد ریشه در نحوه‌ی اجتماعی شدن آنها در خانواده دارد. داشتن اعتماد در خانواده می‌تواند مبنایی برای تصمیم‌گیری‌هایی در آینده‌ی فرد باشد. سؤال اصلی این پژوهش با توجه به ادبیات رابطه بین اعتماد خانواده و سرمایه‌ی اجتماعی با شهروندی است.

چارچوب نظری

چارچوب نظری در مفهوم شهروندی در این مقاله تلفیقی از نظریه‌ی شهروندی جمهوری‌گرایانه و لیبرال مدنی است که ماهیت تیپ ایده‌آل و مطلوب در معنای شهروندی است که ضمن تأیید مقوله‌ی حقوق و وظایف شهروندی، تأکید اصلی بر ضرورت مشارکت جدی و فعالانه‌ی افراد در زندگی سیاسی اجتماعی دارد؛ این شهروندی در شبکه‌ی تئوری هابرماسی می‌گنجد. چارچوب نظری در طرح فرضیه‌ها و ام‌دار ترنر، بوردیو و اینگلهارت است که معتقدند نیروها و بسترهای اجتماعی، مناسب تقویت فرهنگ شهروندی و شهروند فعال است. یکی از این اهرم‌های اجتماعی، سرمایه‌ی اجتماعی است که کنشگران از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی و اعتماد

اجتماعی، فشارها و موانع تعامل اجتماعی را مرتفع می‌کنند و این امر به نوبه‌ی خود منجر به افزایش آگاهی از حقوق شهروندی، بهبود ارتباطات و ارتقاء وظایف شهروندان در توسعه‌ی فرهنگ شهروندی می‌شود. شهروند فعال در آن نقش بسزایی دارد (زمرل، ۲۰۱۰ و مورگان، ۲۰۰۸). چارچوب نظری تحقیق ترکیبی از نظریات مذکور است که بر اساس آن فرضیه‌ی اصلی وجود تأثیر اعتماد به خانواده و سرمایه‌ی اجتماعی بر شهروندی طرح گردیده است.

روش تحقیق

جامعه‌ی آماری در این تحقیق دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد مرودشت به تعداد ۱۳۵۳ نفر بوده است. روش نمونه‌گیری و حجم نمونه: در این تحقیق نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای است و با استفاده از فرمول کوکران ۳۵۳ نفر به عنوان نمونه انتخاب و به همین تعداد پرسشنامه بین پاسخگویان توزیع گردید. جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق از راه مراجعه‌ی مستقیم پژوهشگر به پاسخگویان و ارائه‌ی پرسشنامه به آنها، انجام گرفته است. در این تحقیق از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. پاسخ‌آزمون‌ها بر روی یک مقیاس پنج درجه‌ای در طیف لیکرت تنظیم گردید. ابزار پژوهش پرسشنامه‌ی محقق‌ساخته است. **تعریف عملیاتی سرمایه‌ی اجتماعی و شهروند:** برای معرفی شاخص‌ها از نظریه‌های گوناگون و منابع متعدد داخلی (غفاری و انق، ۱۳۸۵) و خارجی (داده که از آرشیو سه پیمایش مرتبط با سرمایه‌ی اجتماعی) (آلیک و ریلو، ۲۰۰۴) فهرست مبسوط اولیه‌ای از شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی استخراج سپس معرف‌های هر شاخص را تعیین و گویه‌ها تنظیم شدند. برای سنجش این متغیر مقیاسی مشتمل بر ۲۰ گویه طراحی شده است که با انجام مطالعه‌ی مقدماتی و جمع‌آوری اطلاعاتی بر روی ۱۰۰ نفر از جمعیت نمونه و با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی روایی سازه‌ای را مورد بررسی قرار داده است. با توجه به اهداف تحقیق از چرخش واریماکس در تحلیل عاملی استفاده شده است؛ بدین ترتیب ۱۹ سؤال باقی مانده است که آزمون کرویت بارتلت آن نیز معنادار است.

(KMO= ۰/۸۳۴, Bartlett's $\chi^2=2/66$, sig=0/01)

برای اندازه‌گیری پایایی این مقیاس نیز از آلفای کرونباخ استفاده کرده‌ایم که α نیز بیش از ۰/۷۰ بوده است.

اندازه‌گیری مفهوم شهروندی کاری بس دشوار بوده بنابراین برای استنباط درست از آن، پس از بررسی تعاریف و نظریه‌های موجود شهروندی، در تلاش برای عملیاتی کردن مفهوم شهروندی و دست یافتن به درونه‌ی محتوای مفهوم، ابتدا تعاریف گوناگون جمع‌آوری، سپس ابعاد و شاخص‌های مفهوم با استفاده از کدگذاری آزاد و محوری مشخص شده بدین سیاق دو بعد، چهار شاخص و چهل و یک معرف رفتاری به دست آمده است. در نهایت بر اساس معرف رفتاری، پرسشهایی در شکل مقیاس لیکرت، با طیف‌های پنج قسمتی طراحی گردید تا در مرحله‌ی بعد به صورت میدانی قابل اجرا باشد. سپس با تحلیل عاملی اکتشافی روایی سازه‌ای آن تأیید شده، مقدار KMO برای ماتریس همبستگی پرسش‌ها ۰/۸۹ و مقدار آزمون بارتلت درباره‌ی کفایت محتوای پرسشنامه ۴/۹۹۹، در سطح $P < 0.0001$ معنادار بود.

برای سنجش متغیر شهروندی، مقیاسی مشتمل بر ۷۸ گویه طراحی شد که با انجام مطالعات مقدماتی و جمع‌آوری اطلاعاتی بر روی ۳۴۷ نفر از جمعیت نمونه و با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، روایی سازه‌ای مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اهداف تحقیق از چرخش واریماکس در تحلیل عاملی استفاده شد. ۵۴ سؤال باقی ماند و ۴ عامل استخراج شد که با اسامی مشارکت‌جویی، رعایت قوانین، آگاهی از حقوق و احساس مسئولیت نامگذاری شدند که روی هم ۳۷٪ از واریانس را تبیین می‌کنند. برای اندازه‌گیری پایایی این مقیاس نیز از آلفای کرونباخ استفاده کرده‌ایم و چون آلفای کرونباخ تمام مؤلفه‌های شهروندی بیش از ۰/۷۰ بود، پایایی پرسشنامه‌ی شهروندی مورد تأیید قرار گرفت.

برای سنجش متغیر سرمایه‌ی اجتماعی، مقیاسی مشتمل بر ۲۵ گویه طراحی شد که با انجام مطالعات مقدماتی و جمع‌آوری اطلاعاتی بر روی ۳۴۷ نفر از جمعیت نمونه و با

استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، روایی سازه‌ای مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اهداف تحقیق از چرخش واریماکس در تحلیل عاملی استفاده شد. ۱۸ سؤال باقی ماند و ۴ عامل استخراج شد که با اسامی عضویت در سازمان‌ها، دوستان با نفوذ، اعتماد به تخصص و اعتماد خانواده نامگذاری شدند که روی هم ۵۹٪ از واریانس را تبیین می‌کنند. برای اندازه‌گیری پایایی مقیاس سرمایه اجتماعی نیز از آلفای کرونباخ استفاده کرده‌ایم و چون آلفای کرونباخ تمام مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بیش یا نزدیک به ۷۰٪ بود، پایایی پرسشنامه‌ی سرمایه اجتماعی مورد تأیید قرار گرفت.

یافته‌های تحقیق

جدول شماره ۱: توصیف شاخص میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی	تعداد	میانگین	انحراف معیار
عضویت در سازمان‌ها	۳۴۷	۲۳/۹۶۹۰	۶/۶۷۴۷۲
دوستان با نفوذ	۳۴۷	۱۷/۶۴۶۲	۵/۶۵۲۰۲
اعتماد به تخصص	۳۴۷	۱۷/۵۵۳۲	۴/۷۵۰۱۵
اعتماد خانواده	۳۴۷	۷/۱۹۹۶	۲/۷۱۸۸۵
سرمایه اجتماعی	۳۴۷	۷۶/۰۲۸۵	۱۶/۷۷۴۶۱
مشارکت جویی	۳۴۷	۱۷/۱۲۶۱	۵/۱۲۱۲۳
رعایت قوانین	۳۴۷	۷/۵۶۰۸	۲/۸۹۳۵۰
آگاهی از حقوق	۳۴۷	۱۶/۱۷۷۷	۶/۵۴۱۲۰
احساس مسئولیت	۳۴۷	۱۳/۹۶۹۹	۴/۵۴۸۲۳
شهروندی	۳۴۷	۶۶/۶۹۷۷	۱۵/۱۹۲۶۹

فرضیه‌ی پژوهشی یک - بین میزان اعتماد به خانواده با مؤلفه‌های شهروندی دانشجویان رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

برای بررسی فرضیه‌ی پژوهشی از ضریب همبستگی پیرسن استفاده شده است که نتیجه‌ی آن در جدول زیر مشاهده می‌شود:

جدول شماره ۲: ماتریس همبستگی اعتماد به خانواده با مؤلفه‌های شهروندی دانشجویان

مؤلفه‌های شهروندی و نمره کل شهروندی					
متغیر	مشارکت جویی	رعایت قوانین	آگاهی از حقوق	احساس مسؤولیت	نمره‌ی کل شهروندی
اعتماد به خانواده	۰/۰۳۷	۰/۳۵۳	۰/۱۱۶	۰/۰۹۳	۰/۲۲۹
*معناداری در سطح ۰/۰۵ ** معناداری در سطح ۰/۰۱					

همان گونه که در جدول بالا ملاحظه می‌شود اعتماد به خانواده در سطح ۰/۰۱ با رعایت قوانین ($r=0/353$ و $P<0/01$) و در سطح ۰/۰۵ با آگاهی از حقوق ($r=0/116$) و $P<0/05$) رابطه‌ی مستقیم معنادار دارد و با مشارکت جویی و احساس مسؤولیت رابطه‌ی معناداری ندارد.

فرضیه‌ی پژوهشی دوم - بین مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی و شهروندی دانشجویان رابطه‌ی معنادار وجود دارد.

برای بررسی فرضیه‌ی پژوهشی از ضریب همبستگی پیرسن استفاده شده است که نتیجه‌ی آن در جدول زیر مشاهده می‌شود:

جدول شماره ۳: ماتریس همبستگی مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی با شهروندی دانشجویان

متغیر	عضویت در سازمان‌ها	دوستان بانفوذ	اعتماد به تخصص	نمره‌ی کل سرمایه‌ی اجتماعی
شهروندی	۰/۲۶۹	۰/۲۱۱	۰/۱۷۲	۰/۴۴۵**
*معناداری در سطح ۰/۰۵ ** معناداری در سطح ۰/۰۱				

همان گونه که در جدول بالا مشاهده می‌شود تمام مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی در سطح ۰/۰۱ با شهروندی دانشجویان $P<0/01$ رابطه مستقیم معنادار دارند.

فرضیه‌ی پژوهشی سوم - مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی بطور معناداری قادر به پیش‌بینی

میزان شهروندی دانشجویان هستند. برای بررسی فرضیه‌ی پژوهشی از تحلیل رگرسیون چندگانه به روش ورود استفاده شده است که نتیجه‌ی آن در جدول زیر مشاهده می‌شود:

جدول شماره ۴: پیش‌بینی شهروندی دانشجویان بر اساس مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی

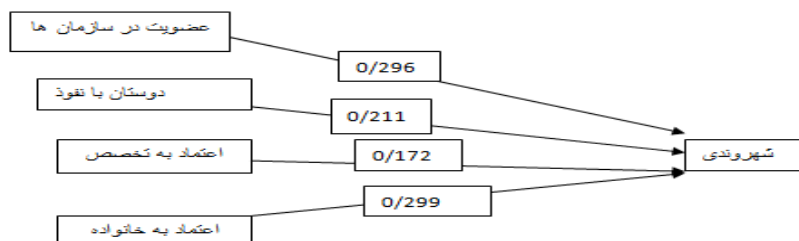
متغیر پیش‌بین	β	t	p	R	R^2	F	df	p
عضویت در سازمان‌ها	۰/۲۹۶	۶/۳۱۷	۰/۰۰۰	۰/۵۰۱	۰/۲۵۱	۲۸/۶۹	۴ و ۳۴۲	۰/۰۰۰
دوستان با نفوذ	۰/۲۱۱	۴/۵۱۲	۰/۰۰۰					
اعتماد به تخصص	۰/۱۷۲	۳/۶۸۳	۰/۰۰۰					
اعتماد خانواده	۰/۲۹۹	۶/۳۹۷	۰/۰۰۰					

ستون آخر جدول بنا به آزمون تحلیل واریانس نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی و شهروندی رابطه‌ی خطی معنادار در سطح $0/01 < P$ و مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی سطح $0/01$ قادر به پیش‌بینی میزان شهروندی دانشجویان می‌باشد و ستون چهارم جدول نشان می‌دهد که تمامی مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی سطح $0/01 < P$ در پیش‌بینی شهروندی دانشجویان معنا دارند. ستون R^2 نشان می‌دهد که مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی روی هم ۲۵ درصد از واریانس شهروندی دانشجویان را تبیین می‌کند و ۲۵٪ از تفاوت‌های مشاهده شده در شهروندی دانشجویان مربوط به تفاوت مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی آنهاست. معادله خطی رگرسیون:

اعتماد خانواده $0/۲۹۹$ + اعتماد به تخصص $0/۱۷۲$ + دوستان با نفوذ $0/۲۱۱$ + عضویت در سازمان‌ها $0/۲۹۶$ = شهروندی

از بین مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی، اعتماد به خانواده چون بتای بزرگتری دارد؛ پیش‌بین قوی‌تری برای شهروندی دانشجویان است.

نمودار یک: مدل رگرسیونی سرمایه‌ی اجتماعی با شهروندی

نتیجه‌گیری

طبق بررسی صورت گرفته بین اعتماد به خانواده با رعایت قوانین و آگاهی از حقوق که از مؤلفه‌ی شهروندی است رابطه‌ی معنادار و مستقیمی وجود دارد. ولی با دو مؤلفه‌ی دیگر شهروندی که مشارکت‌جویی و احساس مسئولیت است رابطه‌ای ندارد. آنچه که از آزمون این فرضیه‌ی به دست آمده با یافته‌های به دست آمده از تحقیقات گوناگون که برخی از آنها در زیر آمده همسو و هماهنگ است و با برخی دیگر همسو و هماهنگ نیست.

نظریه‌پردازان توسعه اغلب از شبکه‌های که جامعه را به هم همبسته نگه می‌دارد با عنوان سرمایه‌ی اجتماعی یاد می‌کنند. به نظر آنان مهمترین نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه نقشی است که این سرمایه در کاهش هزینه‌های معاملاتی دارد. هزینه‌های معاملاتی مربوط به هزینه‌ی برقراری تعامل و رابطه بین کنشگران اجتماعی می‌شود. در جایی که هزینه‌های معاملاتی در سطح بالایی قرار دارند، امکان تبادل و اکثس اقتصادی در سطح پایینی قرار خواهد داشت یعنی جایی که اعتماد وجود ندارد یا ضعیف است، برعکس با افزایش اعتماد از میزان هزینه‌های معاملاتی کاسته می‌شود و کنش‌های اجتماعی و اقتصادی تسهیل می‌شوند و رونق بیشتری به خود می‌گیرند زیرا اعتماد به عنوان سرمایه‌ی اجتماعی منبع کنش جمعی است و کیفیت روابط اجتماعی در هر جامعه بیانگر چگونگی سرمایه‌ی اجتماعی آن جامعه است و به نظر پیکر سرمایه‌ی اجتماعی به منابع فراوانی که در میان یا از طریق شبکه‌های فردی یا سازمانی قابل دسترسی هستند اشاره

دارد؛ این منابع شامل اعتماد و همکاری راهنمایی‌ها اطلاعات، نظریات، حمایت احساسی خیرخواهی می‌شود (بیکر، ۱۳۸۲: ۴۰).

سرمایه‌ی اجتماعی موضوعاتی چون شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروهها احساس تعهد و اعتماد دوجانبه به هنجارها و ارزشهای مشترک را شامل می‌شود و به عنوان یک حس تعلق و پیوستگی اجتماعی است. جامعه‌شناسان سرمایه‌ی اجتماعی را در سطح خرد که شامل اعتماد به اعضای خانواده‌ی مثبت چون صداقت، امانت، تعهد و ارزشهای منفی چون تقلب، کلاهبرداری و چاپلوسی است از اهمیت زیادی برخوردارند (از کیا و غفاری، ۱۳۸۷). وقت و کوششی که پدر خانواده صرف تربیت فرزندان می‌کند و کمک مادر خانواده و روابطی که بین اعضای خانواده وجود دارد، همگی نشانگر وجود سرمایه‌ی اجتماعی و بویژه اعتماد که یکی از مؤلفه‌های اصلی سرمایه‌ی اجتماعی است (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۸۰).

مطابق با این تحقیق معیدی فر (۱۳۸۵) دریافت که اگر افراد در خانواده دارای حسن اعتماد و باورهای دینی بیشتری باشند، در موضوع آگاهی از حقوق و رعایت قوانین فعال‌تر خواهند بود. یزدان پناه (۱۳۸۶) بیان می‌کند وجود موانع خانوادگی بر میزان مشارکت اجتماعی اثرگذار است. کسی که دارای اعتماد خانوادگی باشد و بنیان‌های فرهنگی و مجموعه‌ای از ارزش‌های اجتماعی مانند مساوات‌طلبی آزادی، فردگرایی، مردم‌سالاری و مسئولیت‌پذیری مدنی را در خود تقویت کرده باشد، مسلماً از مؤلفه‌های شهروندی از جمله رعایت قوانین و آگاهی از حقوق قابل قبولی نیز برخوردار خواهد بود (یزدان پناه، ۱۳۸۶). ذکایی در بازه‌ی موارد بی‌اعتمادی خانوادگی بیان می‌کند که نبودن اعتماد به خانواده باعث دید منفی اعضای خانواده به رعایت هنجارهای رسمی و پایین آمدن سطح آگاهی از حقوق و رعایت قوانین می‌شود (ذکایی، ۱۳۸۲).

آنگاه که اعتماد به خانواده در تار و پود افراد تنیده شده باشد و افراد به واسطه‌ی وجود شبکه‌های اعتماد، فعالیت و تحرک داشته باشند، برای به دست آوردن حق انتخاب مذهب، حق مالکیت، دادرسی یکسان، در برابر قانون و حق شرکت در انتخابات و حق

بهره‌مند شدن از حداقل استاندارد رفاه اقتصادی و امنیت به طور خلاصه، برای رسیدن به شهروندی تلاش خواهند کرد (فیلد، ۲۰۰۳).

اعتماد که یکی از مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی است، یکی از جنبه‌های مهم روابط انسانی و زمینه‌ساز مشارکت و همکاری در میان اعضا جامعه نیز هست. اعتماد مبادلات را در زمینه‌های مختلف جامعه شامل اعتماد به خود، خانواده، دوستان، نهادهای دینی و مذهبی و همچنین مشاغل اجتماعی تحت تأثیر قرار می‌دهد و سنگ بنای رابطه‌ی سالم در جامعه است، به طوری که افزایش اعتماد متقابل می‌تواند به نحو قابل توجهی کارآیی یک نظام را بالا ببرد و اگر از حد فردی به سطح اجتماعی انتقال یابد، به عنوان یک سرمایه‌ی با ارزش تلقی می‌شود. بنابراین برای رخ دادن شهروندی باید تمهیدات آن فراهم شود. بودن اعتماد از جمله اعتماد به خانواده، باعث پایین آمدن سطح جرم و هدر رفتن منابع مادی و پیشرفت در زمینه‌های گوناگون، تعامل و تبادل افکار و عقاید، سریع‌تر انجام شدن انواع ارتباطات و کنش‌های اجتماعی برای تک تک افراد خواهد شد. بنابراین وقتی در سطوح مختلف جامعه از جمله خانواده، موضوع اعتماد وضعیت قابل قبولی به خود گرفت، به عبارتی سرمایه‌ی اجتماعی در سطح بالایی به چشم خورد، شاهد بهترین جامعه‌ی شهروندی خواهیم بود و در واقع تعهد به رعایت اصول شهروندی منوط به اعتماد است و متقابلاً در جریان عضویت در سازمان‌های داوطلبانه، منافع اجتماعی فراوانی برای اعضا حاصل می‌شود، به طوری که در سطح فردی شهروندان با دخالت و مشارکت در اجتماع محلی و فعالیت‌های داوطلبانه، عادت‌های قلبی و احساسی، رفتار اجتماعی از قبیل اعتماد، معامله متقابل، انسجام و همکاری یاد می‌گیرند و در نهایت این یادگیری آنها را وارد عرصه‌ی عمومی می‌کند.

منابع

- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی توسعه*. نوبت ششم، انتشارات بنان.
- بوردیو، پی پر. (۱۳۸۰). *نظریه‌ی کنش: دلایل عملی و انتخاب عقلانی*. ترجمه‌ی مرتضی مردیها، تهران: نقش و نگار.
- بیکر، واین. (۱۳۸۲). *مدیریت و سرمایه‌ی اجتماعی*. مهدی الوانی و محمدرضا ربیعی مندجین، چاپ اول، انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۰). *جامعه‌ی برخوردار سرمایه‌ی اجتماعی و زندگی عمومی*. ترجمه‌ی افشین خاکباز و حسن پویان، گرد آورنده: کیان تاجبخش، تهران: نشر شیرازه.
- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۴). *سرمایه‌ی اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه*. ترجمه‌ی افشین خاکباز، تهران: نشر شیراز.
- ذکائی، محمد. (۱۳۸۲). *جوانان، شهروندی و ادغام اجتماعی با مطالعات جوانان*، دوره‌ی اول، شماره‌ی ۳-۴.
- راضی ترکسلویه، زینب. (۱۳۸۹). *بررسی تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ ساله و بالاتر شهر میمند*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم.
- رضایی، فضیلت. (۱۳۹۰). *بررسی تأثیر ساختار خانواده بر شخصیت اجتماعی؛ مطالعه‌ی موردی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر قیر*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم.
- شارع پور، محمود. (۱۳۸۳). *بررسی تجربی سرمایه‌ی اجتماعی در استان مازندران*، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران.
- شیبانی، ملیحه. (۱۳۸۱). *تحلیلی جامعه‌شناختی از وضعیت شهروندی در استان*. *مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران*، دوره‌ی چهارم، شماره‌ی ۳، صص ۶۰ - ۸۰.
- عاملی، رضا. (۱۳۸۰). *تعامل جهانی شدن، شهروندی و دین*. *نامه‌ی علوم اجتماعی*، شماره‌ی ۱۸، صص ۲۰۰ - ۱۶۷.

- غفاری، غ. و اتق، ن. (۱۳۸۵)، سرمایه‌ی اجتماعی و کیفیت زندگی، *مجله‌ی مطالعات اجتماعی ایران*، دوره‌ی اول، شماره‌ی اول، بهار: صص ۱۵۹-۱۹۹.
- فاضلی، نعمت‌اله. (۱۳۸۶). *شهروندی فرهنگی و فرهنگی شدن شهروندی*. ۱۳۸۶/۱۱/۱۰.
- فیلد، جان. (۱۳۸۵). *سرمایه‌ی اجتماعی*. جلال متقی. چاپ اول، نشر صبا.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظری اجتماعی*، ترجمه‌ی منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- کوئن، بروس. (۱۳۷۲). *مبانی جامعه‌شناسی*. ترجمه و اقتباس غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۰). *فراسوی چپ و راست*. ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- معید فر، سعید و علیرضا دربندی. (۱۳۸۵). بررسی رفتار و نگرش جمع‌گرایانه‌ی شهروندان تهرانی. *مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران*، دوره‌ی هفتم، شماره‌ی ۳، صص ۵۸ - ۳۴.
- یزدان پناه، لیلا. (۱۳۸۶). موانع مشارکت شهروندان تهرانی. *مجله‌ی رفاه اجتماعی*، دوره‌ی هفتم، شماره‌ی ۲۶، ص ۱۳۰.
- Allik, J. and Realo, (2004), Individualism-Collectivism and social capital, *Journal of Cross Cultural Psychology*, Vol. 35, No. 1, Pp.290-490.
- Marshall , T.H.(1964).*Class, citizenship and Social Development*. In B.S.
- Marshall , T.H.(1981).*Afterthought on value - problems of welfare* , New York:Routledge
- Dahrendorf , R.(1994).*The changing Quality of citizenship*. London: Sage
- MORGAN, W. JOHN (2008).Social capital, citizenship and continuing education: What are the connections, *International Journal of Continuing Education and Lifelong Learning* Volume 1, Issue 1
- Sonja, Zmerl(2010). Social Capital and Norms of Citizenship: An Ambiguous Relationship? *American Behavioral Scientist* January 2010 vol. 53 no. 5 657-676.
- Turner, Bryan S.(1990). Outline of a Theory of Citizenship, *Sociology* 1990 24: 189.